

**HALVETİYYE GELENEĞİNDE ETVÂR-I SEBA/NEFSİN
MERTEBELERİ** ****
**AL-ATWAR AL-SAB'A/THE SEVEN LEVELS OF THE SOUL IN
THE TRADITION OF KHALWATIYYA**

İsa ÇELİK***
Birol YILDIRIM****

Öz

Tasavvufi düşüncede nefis ve nefsin ıslahı meselesi ehemmiyetli bir husustur. Hemen hemen her tarikat müridanın nefislerini terbiyeyi kendilerine amaç edinirler. Dolayısıyla tarikatları nefsanî ve ruhanî tarikatlar olarak ikiye ayırırlar. Nefsanî tarikatlar müridin nefsinin ıslah ile terbiye ederler. Ruhani tarikatlar ise ruhu aslı safiyetine ulaştırmaya çalışırlar. Nefis tasavvufi düşüncede kötü istek ve arzular bütünüdür, imtihan vesilesidir dolayısıyla her nefis terbiye edilmelidir. Nefis terbiye edildiğinde çok enfes bir hal alır. Allah Teâlâ ve Resulünün istediği bir hayat tarzını kendine rehber edinir. Dünya ve ahiret saadetini kazanır. On sekiz bin âlemi insandan içre gören sufiler öncelikle insanın gönül dünyasının manevî bir anatomisini çıkararak işe başlarlar. Letâifler/çakra denilen bu âlemde varacakları hedef doğrultusunda yapacakları yolculuğun geçeceği menzilleri farklı isimlerle ifade etmeyi ve işaretlemeye özen gösterirler. Günümüz tabiriyle kendilerine meşrep ve neşvelerine göre yol haritaları çizerler. İslam, iman, ihsan, şeriat, tarikat, marifet, hakikat; kurb-i feraiz, kurb-i nevafl; fena fi'l-ihvan, fena fi'ş şeyh, fena fi'r-resul, fena fi'llah; kalb, ruh, sır, sırû's-sır, hafi, ahfa, letaif-i nefis; fark, cem, cemü'l-cem; ilme'l-yakin, ayne'l-yakin, hakka'l-yakin geçilmesi gereken menzillerden bazılarıdır.

Biz bu makalemizde nefsin Kur'an-ı Kerim'de geçen yedi sıfatı göz önüne alınarak diye isimlendirilip, nefis-i emmare, nefis-i levvame, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i radiyye, nefis-i mardıyye ve nefis-i kâmile şeklinde yedi mertebeye ayrılan, tasavvuf literatüründe "etvâr-ı seb'a" diye isimlendirilen nefis olgusunu Halvetiyye geleneği özelinde ele alacağız. Ama öncelikle tasavvuf geleneğindeki konu ile ilgili genel çerçeveyi eski ve yeni kaynaklardan referanslar vererek ortaya koyacağız. Amacımız insan için hayati bir mesele olan nefisle mücadelenin nedenini, nasıldan nazara vermektir.

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye, tasavvuf, tarikat, etvar-ı seba, nefsin mertebeleri, *Letaif-i Ruhaniyye*.

Abstract

The nafs and its intentional reclamation in mystical thought is a matter of considerable importance. Almost every religious sect's student aims to discipline his nafs. Therefore, the sects are divided as sensual and spiritual sects. Sensual sects discipline their students' nafs with reclamation. Spiritual sects try to bring the spirit to its original purity. In nafs mystical thinking, bad wishes and desires are

* Makalenin Geliş Tarihi:22.10.2017, Kabul Tarihi: 08.05.2018. DOI: 10.31624/tkbbvd.2018.1

** Bu makale (06-08 Mayıs) III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumunda bildiri olarak sunulan "Şeyh Şa'bân-ı Velî Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri" adlı metinden de yararlanılarak, Şa'bânîliğin bağlı olduğu ana tarikat olan Halvetîlik ile ilişkilendirilerek "Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri" şeklinde yeniden üretilmiştir.

*** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı, isacelik@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2322-8708

**** Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı, biroyildirim97@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4640-8549

one thing, the testimony and therefore nafs must be disciplined. When nafs is disciplined, it becomes very delicate. He guides himself to a way of life that Allah and the Messenger want. He achieves both worldly happiness and the hereafter. The Sufis, who are among the people who can see the eighteen thousand worlds, first of all, start their work by creating a spiritual anatomy of men's heart. In the so-called Letaffler / chakra, they care to express and mark the distances they pass through in different names. They draw maps according to their masters and neshves. Islam, faith, benevolence; shariah, order, ingenuity, truth; kurb-i feraiz, kurb-i nevafil; fena fi'l-ihvan, fena fi'sh sheikh, fena fi'r-resul, fena fi'llah; heart, soul, secret, secrets-secret, hafi, ahfa, letaif-i nefis; difference, cem ; cemü'l-cem; ilme'l-yakin, ayme'l-yakin, hakka'l-yakin are some of the distances that needs to be passed.

In this study, taking the seven attributes mentioned as the nafs-i emmare, nafs-i levvame, nafs-i mülhime, nafs-i mutmainne, nafs-i radiyye, nafs-i mardiyee and nafs-i kamile into consideration, we will examine the nafs phenomenon which is called "etvar-i seb'a" in the Sufi literature. However, we will present the general framework of the Sufi tradition by giving references from old and new sources. Our purpose is to reveal the reason for the struggle with the nafs which is a crucial issue for man.

Key Words: Khalwatiyya, sufism, order, al-atwar al-sab'a [the seven levels of the soul], *Lataif-i Rouhiyya*.

1. Giriş

İslam medeniyetinin kurulması ve gelişmesinde önemli bir yeri olan tasavvuf ekolünün ortaya çıkışı bir nüve ve öz olarak asr-ı saadete kadar gider. Bilindiği üzere Cibril hadis-i şerifinde Peygamber Efendimiz üç önemli kavrama işaret etmiştir. Bunlar İslam, iman ve ihsan kavramlarıdır. Asr-ı saadetten sonra iman kavramını izah etmek için itikadî mezhepler, ibadet ve muamelata dair hükümler vaz etmek üzere fikhî mezhepler, Peygamber Efendimiz'in "Sen Allah'ı göremesen de Allah'ın seni gördüğü şuuruyla hareket etmendir" şeklinde tarif ettiği ihsan kavramını izah etmek için de daha sonraki dönemlerde tarikatlar şeklinde teşkilatlanmış tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Bin yıldır kültürümüzü mayalayagelen bu irfanî geleneğin ana gayesi "İnanç, ibadet, güzel ahlak" (Alıcı, 2017) katmanlarını müminlerde gerçekleştirerek kamil insan yetiştirmektir. (Bilgili, 2017) Bu üç boyutlu anlayışın etkinliği İslam'ın klasik çağında doğal bir şekilde hayata yansımış, İslam alimleri küllî bir bakış açısı ile İslam'ın külliyesinde yetiše gelmiştir. Bu üç boyutun bugün kayıp halkası olan tasavvuf ve irfan İslami geleneğin bütün birikimi üzerine Horasan erenleri tarafından temelleri atılan Osmanlı toplumunda zirveye çıkmıştır.

Ancak tasavvufi yaşayışı denetlemek maksadıyla Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olan "meşihat makamı"nın Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılması bu alanı istismara açık bırakmakla birlikte bu dönemde de çağa damgasını vurmuş önemli şahsiyetler yetişmiştir. Abdülhakim Arvasi bugün rabita tefekkür, nazar, tevessül, şefa'at, keşf ve ilham gibi tasavvufi değerleri şirk, küfür olarak tanımlayan ilkel haricî, vahhabî anlayış Osmanlı coğrafyasının her köşesine petro-dolarlar akıtarak bünyemize yabancı bir anlayışı aşılarken, bu metafizik hakikatlerin batıda parapsikiyatrik değerleri incelenmektedir. Batı düşüncesi kuantum fiziğinin etkisi ile gerçekleşen post-modern dönemi yaşarken bugün sosyal bilimlerin alanında bile hala

pozitivist bir anlayış hakimiyetini sürdürmektedir. Uluslararası bir üne sahip önemli bir ilim adamımız olan Türk Einstein'ı olarak isimlendirilen ve dünyanın en genç profesörlerinden biri unvanına sahip olan rahmetli Oktay Sinanoğlu "Bilim+Gönül" formülünü önermiştir. Oktay Sinanoğlu ve eşi bu isim altında bir de yayınevi kurmuşlardır.

"Nefsini bilen Rabbini bilir" (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 262) sırrından behredar olarak insanın iç aydınlanmasını sağlamayı amaç edinen tasavvufun birçok tanımı yapılmıştır. Fakat bu tanımlar güzel ahlak üzerinde yoğunlaşmıştır. Tasavvuf bu düşüncenin kitabî/teorik boyutu, tarikat ise topluma yansımış pratik boyutudur. Yunus'un şu dizeleri İslam'dan ihsana giden yol haritasını özlü bir şekilde ifade etmektedir:

Şeriat tarikat yoldur varana

Hakikat marifet andan içeru (Ögke, 2017: 1-11; Tatçı, 1998: 240-241)

Öyleyse bu tarihsel kodların eşliğinde zihinsel bütünlüğümüzü yeniden sağlayarak İslami ilimler/dişiplinler arasında birlik sağlanmalı üç boyutlu kadim fıkıh kavramı yeniden gündeme getirilmeli, mümkünse temel İslami bilimler "fıkıh" üst başlığı altında yeniden yapılandırılmalı, medeniyetimiz bu anlayış üzerine yeniden inşa edilmelidir. Bu kısa girişten sonra asıl konumuza geçebiliriz.

Ömer el-Halvetî'ye (v.800/1397-98) nisbet edilen Halvetiyye İslam dünyasının en yaygın tarikatıdır. Hazar denizinin güneybatısında bulunan Geylan bölgesindeki Lahican'da doğup büyüyen Ömer el-Halvetî, İbrahim Zahid-i Geylanî'nin halifesi olarak Harizm'de irşad faaliyetinde bulunan amcası Ahî Muhammed Halvetî'ye (v.780/1378-79) intisap etmiş, onun ölümünden sonra da irşad makamına geçmiştir. Ömer el-Halvetî, daha sonra Karakoyunlu hakimiyetinde bulunan Tebriz'e giderek irşad faaliyetini burada sürdürmüştür. Tarikat silsilesi, Ahî Muhammed vasıtasıyla İbrahim Zahid-i Geylanî'ye nisbet edilen, ancak kurumlaşmış bir tarikat halini almayan Zahidiyye silsilesiyle birleşir. Silsile, İbrahim Zahid-i Geylanî'nin halifesi Sadreddin Erdebili'de Safeviyye, Ömer el-Halvetî'de Halvetiyye tarikatına dönüşmüştür.

Ömer el-Halvetî'nin vefatından sonra tarikatın silsilesi Ahî Mîrem (Emre, v.812/1409), Hacı İzzeddin (v.828/1425), Sadreddin-i Hiyavî (v. 860/1455) şeklinde devam ederek tarikatın ikinci piri, bir bakıma gerçek kurucusu olan Seyyid Yahya-yı Şirvanî'ye ulaşmıştır. Halvetiyye çizgisinde önemli yerleri olan Ahî Muhammed Geylan'daki Heri'de vefat etmiş, Ömer el-Halvetî yine bu bölgedeki Lahican'da doğmuş, Yahya-yı Şirvanî ise Şamahî'da doğup 868/1463-64'de Bakü'de vefat etmiştir. Bu sebeple Halvetiyye tarikatı Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır. Halvetiyye Anadolu'ya Sadreddin

Hiyavî'nin halifelerinden Amasyalı Pir İlyas (v.833/1429) tarafından getirilmiştir. Yahya-yı Şirvanî'nin en önemli halifeleri Dede Ömer Rûşenî, Rûşenî'nin ağabeyi Alaeddin Ali, Pir Şükrullah Ensarî, Habîb Karamanî, Muhammed Bahaeddin Erzincanî ve Ziyaeddin Yûsuf Şirvanî'dir. Habîb Karamanî vasıtasıyla Halvetiyye'de bir kol daha meydana gelmiştir. Bu kol Anadolu'nun çeşitli bölgelerine ve İstanbul'da yayılmıştır.

Halvetiyye tarikatı Rûşeniyye (kurucusu Dede Ömer Rûşenî, v.892/1487), Cemaliyye (kurucusu Cemal-i Halvetî, v.899/1494), Ahmediyye (kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, v.910/1504) ve Şemsiyye (kurucusu Şemseddin Sivasî, v.1006/1597) şeklinde dört ana kola ayrılmış, bu kollardan çeşitli şubeler meydana gelmiştir. 1925'te Türkiye'de tekkelerin kapatılmasıyla Halvetî tekkelerinin faaliyetlerine resmen son vermişlerse de bazan gizli, bazan açıktan zikir ve ayinlerini icra etmeye devam etmişlerdir. Bu tarikatın birçok kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. (Uludağ, "Halvetiyye", XV, 394-395; Yazıcı, s. 87-113; E. Bannerth, s. 1-75).

2. Halvetilikte Nefs Kavramı

Nefs olgusu tasavvufî düşüncenin en temel meselelerinden birisidir. Nefis, rûh, can, hayat; kişi, bir şeyin varlığı, kendisi; asıl, maya; maddeden ayrı olan cevher ve aşağı duygular manalarına gelir (İsfehanî, 1986: 764; İbn Manzûr: 233; Asım Efendi, 1305: II, 1031; Kadri, 1943: IV, 532; Uludağ, 1996: 368; Atik, 1997: 575; Safer Baba, 1998: 209).

Nefis, insanın yemek, içmek ve evlenmek gibi konularla ilgili haz ve lezzetleri arzulasını sağlayan şeydir (Dehlevî: II, 88; Erdoğan, 1994: II, 373). Ayrıca cesed, her hangi bir şeyin özü, azamet, izzet, hamiyet ve gayb anlamlarına gelir. (Âsım Efendi: 1305, 1031). Sûfiler nefis kelimesini kullandıkları vakit bununla ne bir şeyin varlığını, ne de vaz' edilmiş kalıbı kastederler. Nefisten murad, kötü huylar, sıfatlar ve fiillerdir (Kuşeyri: 1978, 182). Sufiler genel olarak nefsin zaafı, hileleri, kötülükleri, hastalıkları ve bunları tedavi etmenin yollarıyla kötülüklerinden korunmanın çareleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durmuşlar. Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, "kötü huy ve süfli arzuların tamamı" anlamına gelen ve kötülüğü emreden (Yusuf, 12/53) nefis anlaşılır. Bu bağlamda "Sana gelen iyilik Allah'tan başına gelen kötülük ise nefisindendir" (Nisa, 4/79). gibi ayet-i kerimelere ve "Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz" (Tirmizi, Daavat, 14; Darimi, Nikah, 20; İbn Mace, Nikah, 19, Tıb, 36; Nesai, Cuma, 24); "Ey Allah'ım! Senin rahmetini umuyorum, beni göz açıp kapayıncaya kadar da olsa nefsimle başbaşa bırakma. Halimi tümüyle düzelt, Senden başka ilah yoktur" (Ebu Dâvûd, Edeb, 110). gibi hadis-i şeriflere sıkça atıf yapılır (Uludağ: XXXII, 527).

Nefs insanın büyüklüğünden ve bütünlüğünden neşet eden aktivitesidir. Kur'an-ı Kerim'de nefis ve türevleri toplam 298 yerde geçer ve sekiz ayrı anlamda kullanılır; zatullah, insan rûhu, kalb, sadır, insan bedeni, bedenle beraber rûh, insan bedeninde mevcut olup kötülüğü emreden nefis; zat, cins (Cebecioğlu, 1994: 54). Nefs konusunda çeşitli tarif ve tasnifler yapılmıştır. Her nefsin bir alemi, bir seyri, bir hali, bir varidi, bir mahalli bir müşahedesi, bir ismi ve bir nuru/rengi vardır (Uludağ: 1996, 369).

İnsanın kalbi hangi makamda ise, nefis de onun hizasında, benzeri bir makamda bulunur. Mesela kalp Allah ile olsa, nefis haller ile olur. Kalp haller ile olsa nefis ahiretle olur. Kalp tevekkülle meşgul olsa, nefis helal rızık arama, mubah kazanç sağlama ile meşgul olur. Kalp kerametler ve yakınlık makamlarında olsa, nefis de velîler ve hayırlı insanlar arama yolunda olur. Kalp tembellik içinde olsa nefis de harama dalar. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v): “İnsan vücûdunda bir et parçası vardır ki, o iyi olur ise, beden de iyi olur. Eğer o fenalaşır ise, beden de fenalaşır. Dikkat ediniz o parça kalptir” (Buhari, İman, 39; Müslim, Müsâkat, 107; İbn Mace, Fiten, 14) buyurmuşlardır (Sülemî: 1981, 9). Manevî ilmin ve ilhamın insan vücudundaki yeri kalptir. Mutasavvıfların bu kalpten maksatları, bütün azaları sevk ve idare eden ve bütün azaların kendisine itaat ve hizmet ettiği latif ve nuranî kalptir (Gazzâlî, III, 13; Selvi: 1997, 487).

Tasavvuf anlayışında nefis, ilahî bir özden yaratılmış, iyilik ve kötülüğün kaynağı olup, (Hançerlioğlu, 1977: IV, 238-239). hayra ve şerre sevk eden güdüdür (Öztürk, 1995: 514). Bundan dolayı dinî ve tasavvufî eğitim, aklın değil nefsin eğitimidir (Hançerlioğlu: IV, 238-239). Nefis, dörde ayrılır: 1. Nefs-i tabîi 2. Nefs-i nebatî. 3. Nefs-i hayvanî 4. Nefs-i insanî. (Ali Efendi: 1248/1832, 29vd; Tehanevî: 1862, II, 1397; Türer: 1995, 143).

Mutasavvıflara göre nefis insanın putudur; “Hevasını (nefsani arzularını) ilah edinen kişiyi görmedin mi?” (Casiye, 45/23) ayetinde bu husus ifade edilmiştir. Hakk'a ermek için nefis putunu kırmak gerekir. “Nefsi hevasından, aşağı arzularından menedenlerin cennete gireceğini haber veren” ayette (Naziât, 79/40) buna işaret edilmiştir. Nefis kendini beğenir, kendine tapar, kendine hayrandır, bencil, şımarık ve kibirlidir. Topraktan yaratıldığından zayıf, çamurdan olması sebebiyle cimri, balıktan olduğu için şehvetli, pişmiş topraktan olduğu için cahildir. Zaaf, cimrilik, şehvet ve cehalet onun esas özellikleridir (Mekki: 1995, I, 183; Uludağ: XXXII, 528). Nefsin tabiatında yırtıcılık, hayvanlık, vahşilik, şeytanlık ve tanrılık vardır. Nefisteki düşmanlığın kaynağı, yırtıcılık, oburluk; hırsın kaynağı, hayvanlık; hilekârlığın ve kurnazlığın kaynağı, şeytanlık; büyüklenme ve her şeye tek başına hükmetme arzusunun kaynağı, tanrılıktır. Bu dört nitelik sırasıyla köpeğe, domuza, şeytana ve bilge kişiye tekabül eder. Nefis içinde bunların tamamını barındırır (Mekki: I, 183; Gazzâlî, III, 10; Uludağ: XXXII, 528). Gümüşhanevî'ye göre nefsin dört ana

merkezi vardır: Nefsin arzusuna uymada şehvetperestlik/şehvete tapma; ibadetlerde riya, kibir ve ucup gibi nefsanilik; rahatlık isteme, tembellikten hoşlanma ve farz olan ibadetleri ifa etmede bezginlik göstermek (Gümüşhanevi, 1979: 160).

Zünnûn Mısırî'ye "ârifin sıfatı nedir?" diye sorulduğunda şöyle cevap verir: Ârif, ilimsiz, gözsüz, habersiz, müşahedesiz, sıfatsız ve perdesiz olarak görür. Onların dolaşmaları Hakk'ın dolaştırmasıyla olur. Onların sözü Hakk'ın sözü olup onların dilleriyle ifade edilmektedir. Onların bakışı Hakk'ın bakışı olup, onların gözleriyle icra edilmektedir (Attar: 1984, 190; Krş: Schimmel, 2000: 55). "Bir kulumu sevince ben, onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili ve tutan eli olurum" (Buhârî: 1414, Rikak, 38; İbn Mâce: 1395, Fiten, 16) hadis-i kutsisi âriflerin sıfatlarını izah eder. Bu sebeple âriflerin ahlakı Hakk'ın ahlakıdır. Bütün halkı kendi çocukları olarak görürler; nefis ve şeytanın girdabına düşenleri de düşmanların eline düşmüş evlatları şeklinde telakki ederler. Dolayısıyla ârifler, âsileri şeytanın, nefsin ve hevânın elinden kurtarmaya çalışırlar (Geylânî: 228; Gürer, 1999: 293).

Tasavvuf eğitimi açısından insanın kendine yolculuğu sûfiler tarafından "Etvâr-ı seb'â" kavramı ile ifade edilmiştir. Etvâr, hal, miktar, sınır ve hiza anlamlarına gelmektedir (Ahterî: 1283/1867, II, 15). İnsanın yaratılış aşamaları yahut sahip olduğu mertebeler "etvâr" kavramı ile ifade edilmiştir. Sûfiler bir salikin Yüce Allah'a ulaşabilmesi için yedi seyr makamını geçmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu merhalelerin isimleri şunlardır: 1. Seyr ilallah, 2. Seyr lillah, 3. Seyr alallah, 4. Seyr maallah, 5. Seyr fillah, 6. Seyr anillah, 7. Seyr billah (Usta, 2015: 57).

Halvetiyye'de seyr ü sülûk yedi isimle (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kakhâr) yapılır. Harîrîzâde tarikatın esasını kelime-i tevhid zikri, açık ve gizli yedi isimle meşgul olma, vekâyî' ilmiyle kalbi tasfiye ve tabirle te'vil şeklinde özetler. Yedi isimle sülûk Ömer el-Halvetî'den önce İbrâhim Zâhid-i Geylânî tarafından uygulanmıştır. Halvetiyye şubelerinin kurucuları olan şeyhler kendi ictihadlarına göre esmâ sayısını azaltıp çoğaltmışlardır. Meselâ Dede Ömer Rüşenî vehhâb, fettâh, vâhid, ahad, samed; Şemseddin Sivâsî de kâdir, kavî, cebbâr, mâlik, vedûd isimlerini ekleyerek bu sayıyı on ikiye çıkarmışlardır. Nûreddin Cerrâhî ilk yedi isme usul, sonraki beş isme alim ve azîm isimlerini de ekleyerek "fûrû" adını vermiş, ayrıca tebdilât ve tebeddülât adıyla on dört isim daha ekleyerek sayıyı yirmi sekize ulaştırmıştır (DÎA, VII, 418). Yedi isme karşılık nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile olmak üzere yedi sıfatı vardır. Sıfatlarla sülûkün türleri, âlemler, haller, mahaller, vâridler, şühûdlar, isimler ve nurlar arasında belli bir ilişki vardır. Meselâ birinci makamda nefsin sıfatı "emmâre", sülûkün türü "seyr ilellah", âlemi "şehâdet", hali "zevk", mahalli "sadr", vâridi "şeriat", şühûdü "tevhid-i ef'âl", ismi "lâ ilâhe illallah", nuru "mavî"dir. İkinci makamın da kendine has sıfatı, seyri, âlemi, hali, mahalli, vâridi, şühûdü, ismi, rengi ve nuru vardır. Bu durum değişerek yedinci makama kadar devam eder. Sûfilere göre Allah ile kulu arasında bazısı zulmetten, bazısı nurdan yetmiş bin perde vardır. Yedi makamdan her

birine on bin perde düşer. Müridin bir üst makama geçebilmesi için on bin perdeyi aşması gerekir.

Halvetiyye tarikatında müridin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Yahyâ-yı Şîrvânî'nin Virdü's-settâr'ının okunmasına önem verilir. Ayrıca haftanın belli günlerinde tekkelerde cehrî olarak topluca icra edilen zikre "darb-ı esmâ, devran, hadrâ" gibi isimler verilir. Devranda ilâhiler okunur. Oturarak bir halka oluşturan müridler zikre ayakta devam eder, daha sonra da devrana başlarlar (Uludağ, "Devrân", *TDV*, IX., 248-249). Zikir yapılırken mûsikiye önem verilir ve başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli mûsiki aletleri kullanılır. Bundan dolayı kendilerine karşı çıkan bazı âlimlerin itirazlarını reddetmek için Halvetiler devranı savunan eserler yazmışlardır.

Halvetiyye'de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetilik'te hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır. Halvetiyye'nin birçok kolu Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşünden etkilenmiş, bu etki Ahmedîyye kolunun Mısıriyye şubesinin kurucusu Niyâzî-i Mısıri'de en ileri dereceye ulaşmıştır. Bu etkiyi yaygınlaştıran Niyâzî-i Mısıri Halvetiyye dışında diğer bazı tarikatları da etkilemiştir (Uludağ, "Halvetiyye", *TDV*, XV: 394-395).

Halvetî-Şâbânî tarikatına intisap etmek isteyen talibi mürşid ya doğrudan kabul eder veya önce istihâre yapmasını ister. Biatın ardından mürid günlük virdine ve halvette tevhîde devam eder. Şâbânîyye'nin günlük virdinde istiğfar, salavat ve kelime-i tevhîd zikri esas alınmıştır. Mürid ayrıca zikre sayısız olarak devam eder. Bu uygulamalarda dikkat edilmesi gereken en önemli husus râbîttir. Râbîta ve devamlı zikir sâlikin vecde ermesini, vâkıalarının ve hallerinin değişip mânevî makamları aşmasını sağlar. Sâlik müşâhede makamına ulaşmaya kadar zikirle meşgul olur. Bu makama ulaştığında dil zikri gönül zikrine dönüşür. Şâbânîyye'de sâlikin sülûkünün amacı vahdet-i vücûda ulaşmaktır. Bunun için mürid aşk, cezbe ve melâmet yoluyla Hakk'ın birliğini/tevhîd idrak etmeye çalışır. Bu idrak tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zât denilen üç makamı, yedi nefis merhalesini (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, kâmile) ve yedi esmâyı (lâilâhe illallah, Allah, hû, hakk, hayy, kayyûm, kahrhâr) seyrederek gerçekleşir. Sülûk sırasında yaşanan tevhîd makamları İslam, iman ve ihsan makamlarıyla da açıklanır. Buna göre derviş seyr ü sülûkün ilk mertebesinde İslam, ruhanî hükümlerinin hâkim olduğu seyr ü sülûkün ortasında iman, hakkaniyyetin belirtileri zuhûr ettiği son mertebede ihsan makamındadır. Bu üç makamın her birinde sâlikin geçmesi gereken ikişer mertebe vardır. Sadr ve kalp mertebelerini içeren İslam makamında sâlik kelime-i tevhîd ve ism-i celâlin/Allah ism-i şerifinin (c.c) dairesindedir. Bu makamda tevhîd-i ef'âl gerçekleşir. İman makamının ilk mertebesi olan ruh mertebesinde hû ismi, ikincisi

olan sır mertebesinde Hak ismi dairesindedir. Bu makamda tevhîd-i sîfât gerçekleşir. İhsan makamının ilk mertebesi sırr-ı hafî, ikincisi sırr-ı ahfâ mertebesi olup sâlik hay ve kayyûm ismi dairesindedir. Bu makamda tevhîd-i zât gerçekleşir. Sâlikin ulaşacağı yedinci makam “makam-ı hafâ-yı mutlak”tır. Bu makamdaki sâlik kahhar ismi dairesinde olup vuslata ermiş, fenâfillâh olmuştur. Mânevî yolculuğun sonu olan bu makama vahdet veya mutlak hafâ mertebesi de denilir. Sâlik bu yedi mertebeyi aşp sâfiye makamına gelmedikçe nefsinı bilip kâmil olamaz. Bu makamları yaşarken gönül âleminde hazerât-ı hamse kendisine keşfolunur, bütün kayıtlardan kurtulup Hakk’ı müşahede eder. Bundan sonra seyir yine devam eder ve sülûk-i sâni denen bu yolculuğa nihayet yoktur. Şâbâniyye tarikatında halvet üç, beş veya yedi gündür. Dervîşi halvete tarikat âdâbı üzere şeyh koyup çıkarabilir. Dervîşin kendi kendine halvete girmesi çoğu kez kendisine perde olur. Erbaîn sadece şeyhler içindir. Şeyh olanlar halvete ve erbaîne pîrlerinin ruhaniyetinden yardım istemek için girerler.

Şâbâniyye tarikatında cehrî zikir esas olmakla birlikte kısmen hafî zikir de uygulanmaktadır. Toplu zikirler kuûdî olarak başlar, kıyâmî ve cehrî olarak devam eder. “Darb-ı esmâ” denilen kuûdî zikir özel bir ritim ve hareket içinde icra edilir. Şeyhin ellerini yere vurmasıyla kuûdî zikirden kıyâmî zikre kalkılır. Kıyâmî zikir “ayak esmâsı” ve dönerek yapıldığı için “devran” diye de adlandırılmaktadır. Bu sebeple Halvetî Şâbânîler’e “Devrânîler” adı da verilmektedir. Şâbâniyye’de cemaatle zikir genellikle perşembeyi cumaya ve pazarı pazartesiye bağlayan gecelerde yapılır. Bunun dışında kandillerde ve bilhassa muharrem ayında aşure gecesinde meclis ihya edilir.

Halvetî-Şâbânî mürşid ve halifeleri bilhassa özel günlerde siyah renkli taç ve hırka giyerler. Şâbâniyye mensuplarının giydiği üç çeşit hırka vardır. Takvâ hırkası ve irfan hırkası sâlike, iradet hırkası mürşid-i kâmile aittir. Takvâ hırkası sâlike tecellî-i ef’âl, irfan hırkası tecellî-i sîfât, iradet veya hakikat hırkası tecellî-i zât makamına ulaştığında giydirilir. Hilâfet ve irşad sahiplerinin giydiği bu hırkanın rengi siyahtır. Şâbâniyye’de dört çeşit taç vardır. Yol tacının sarığı ve tepesi yeşil olup risâlesi bunlara göre daha açık yeşildir. Üçüncü esmâya (hû) gelen sâlike giydirilir. Velâyet tacının sarığı yeşil veya beyaz, tepesi beyazdır. Dördüncü esmâya (Hak) gelen sâlike giydirilir. Hilâfet (irşad) tacının tepesi ve sarığı beyaz, risâlesi siyahtır. Esmâ-i seb’ayı tamamlamış olan müntehe sâliklere giydirilir. Mürşid tacının tepesi beyaz, sarığı siyah, risâlesi beyazdır. Ortasında bir düğme vardır. Velâyete ve irşad sırrına ulaşan mürşidlere mahsus olup insân-ı kâmilî remzeder. Şâbâniyye tarikatında mürşid postu beyaz veya siyah olduğu gibi mor renge boyanabilir. Mor renk bütün renklerin karışımı olup zâhir ve bâtın bütün varlıkların toplam rengidir.

Şâbâniyye’de vakit namazlarında okunan virdler dışında her sâlikin uygulaması gereken günlük vird 100 estağfirullah, 100 salavat ve 300 kelime-i tevhidden ibarettir. Bunun yanında sâlik yedi esmadan hangisine yükseldiyse bu ismi önceki isimlere ilâve ederek ders yapar. Seyyid Yahyâ Şîrvânî tarafından tanzim edilen

vird-i settâr diğer bütün Halvetî kollarında olduğu gibi sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar okunur. Şâbânî müşidleri virdle ilgili ana erkânı korumakla birlikte gördükleri lüzum üzerine sâliklerine ilâve bazı virdler de verebilirler. Ancak bunlar umumileşmemiş ve geçici olarak verilmiş olup bir müddet sonra bırakılır (Tatçı: XXXVIII, 214).

Tevhîd ile sülûk sûfinin tasavvuf eğitiminin her merhalesinde “kelime-i tevhîd/ lâilâhe illallah” ve kelime-i tevhidin içinde mündemiç bulunan ilahî isimler ile meşgul olmasıdır. Bu ilahî isimler lafza-i celâl (Allah) ve “Hû” ism-i şerifleridir. İsmail Hakkî Bursevî’nin (v.1137/1725) belirttiğine göre İbrahim Zâhid Geylânî’ye (v.700/1301) gelinceye kadar sûfiler hallerine münasip bir ilahî isimle meşgul olarak manevî terbiyede bulunmuşlardır. Çoğu zaman kelime-i tevhîd bu manevî terbiyenin anahtarı olmuştur (Bursevî: 1291, 63, 110). Bir kısım sûfiler ise Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye (k.v) kelime-i tevhîdi telkin ettiğini ve Hz. Ali’den Cüneyd-i Bağdâdî’ye (v.297/909) kadar sûfilerin başka bir ilâhî isme ihtiyaç duymaksızın sadece kelime-i tevhîd ile manevî terbiyede bulunduğunu ifade etmektedirler.

Bunun sebebi tasavvufun zühhd dönemi olarak adlandırılan bu devrede yaşayan sûfilerin aşk, ibadet, taat, riyazet ve mücâhade hususlarındaki kabiliyet ve uygulamalarının manevî terbiye için yeterli olmasıdır. Cüneyd-i Bağdâdî’den (v.297/909) Yahyâ Şîrvânî’ye (v.869/1464) gelinceye kadar geçen süre zarfında yaşayan sûfiler dönemlerindeki sâliklerin kabiliyetlerine uygun bir tarzda manevî terbiyeyi kolaylaştırmak için içtihat ederek seyr ü sülûka bazı ilahî isimleri ilave etmişlerdir. Bu ilahî isimler “Lâilâhe illallah, Allah, Hû ve Hakk” ism-i şerifleridir. Sûfiler bu dört ism-i şerifi tasavvufî eğitimin dört makamı olarak kabul etmişler ve her birinin nurlarını, eserlerini ve sırlarını tahsil etmeyi tasavvuf eğitiminin unsurları arasına dâhil etmişlerdir. Yahyâ Şîrvânî de (v.869/1464) tasavvuf eğitimi kolaylaştırmak gayesi ile bu dört ilahî isme üç ilahî isim daha ilave etmiştir. Bu ilahî isimler şunlardır: “Hayy, Kayyûm ve Kahhâr”. Bu ilahî isimler de tasavvuf eğitiminin üç mertebesi olarak kabul edilmiştir. Böylece tasavvuf eğitimi tespit edilen bu ilahî isimler adedince yedi mertebeye ayrılmıştır. Bu yedi mertebe “Etvâr-ı seb’a” olarak isimlendirilmektedir (Harîrî, 1287: 121-22; Merter, 2013: 119, 189). Esmâ ile sülûk kavramı da tespit edilen bu ilahî isimler aracılığı ile manevî terbiyenin tamamlanması anlamına gelmektedir (Usta, 2015: 52).

İlahî isimler ile manevî terbiye usulünü (esmâ ile sülûk) benimseyen Halvetiyye Tarikatı’nda bu isimlerin tespiti hususunda birbirinden farklı birçok görüş bulunmaktadır. Halvetiyye Tarikatı Pirlerinden Yahyâ Şîrvânî (v.869/1464) “Lâilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr” isimlerini seyr u sülûkun esasları olarak benimsemiştir. Halifelerinden Habib Ömer Karamânî (v.902/1496) bu isimlere “Samed, Basîr, Gafûr, Vedûd ve Vehhâb” isimlerini ilave ederek sayıyı on ikiye çıkarmıştır. (Akhîsârî: vr. 25a) Diğer bir halifesi Yusuf Mahdûm (v.890/1485) ise bu isimler yerine “Kâdir, Kaviyy, Cebbâr, Mâlik ve Vedûd” isimlerini ilave

etmiştir. Halvetiyye-i Şemsiyye kolunun irşad usûlü bu isimler ileidir. Halvetiyye'nin Ahmediyye kolu piri Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî (v.910/1504) Şîrvânî'nin isimleri üzerine "Vâhid, Ahad, Samed, Alîm ve Azîm" isimlerini ilave etmiştir. Sinâniyye, Uşşâkiyye, Ramazâniyye, Cerrâhiyye Tarikatları bu isimler ile manevî terbiyelerini gerçekleştirmektedirler. Halvetiyye Tarikatının diğer bazı kolları ve Celvetiyye Tarikatı, Şîrvânî'nin isimleri üzerine "Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad ve Samed" isimlerini ilave etmiştir. Bu tarikatların manevî terbiye usulleri de bu ilahî isimler ileidir (Harîrî: 121-122; Bursevî: 112).

Tasavvuf eğitimi açısından sûfilerin ortaya koyduğu bu ilahî isimler iki kısma ayrılmaktadır. İlki usûl olarak adlandırılan Yahyâ Şîrvânî'nin ortaya koyduğu yedi isimdir. Diğerleri ise fûrû' olarak isimlendirilen diğer isimlerdir. Usûle ait isimler tasavvuf eğitimi mertebelerinin nispet edildiği ve manası ile sûfinin tahakkuk etmesinin gerekli olduğu isimlerdir. Bu isimler manevî eğitim esnasında sûfinin müşâhade kılacağı nurların ve eserlerin kaynağını teşkil etmektedir. Fûru' olarak isimlendirilen ilahî isimler ise sâlikin tasavvuf eğitimi esnasında devam etmesi gereken zikirlerin yanında mürşidlerin sülûku kolaylaştırmak için ihdas ettikleri ilave isimlerdir (Uşşâki: vr. 37b-38a).

İmam-ı Rabbânî'nin öne çıkardığı latîfe kavramının sûfiler arasında yaygınlaşması ile birlikte tasavvuf eğitimi yöntemleri iki kısımda mütalaa edilmiştir. Bunlardan ilki "nefsânî yol/tarîk-i nefsâniye" ikincisi ise "rûhânî yol (tarîk-i rûhâniye)" olarak isimlendirilir (Nakşibend: 1284/1867, 3). Nefsânî yol sûfinin mücâhade ve riyazetler ile nefsin terbiye etmesidir. Bu yöntemi benimseyen sûfiler "Etvâr-ı seb'â" olarak isimlendirdikleri insan benliğinin/nefsinin yedi mertebesinden geçerek Hakk Teâlâ'ya vâsıl olmayı hedeflemektedirler. Onlara göre Yüce Allah'a giden sonsuz sayıdaki yolların yedi merhalede ele alınmasını ifade eden "Etvâr-ı seb'â" metodu diğer metotlara nispeten kolay, kapsayıcı ve tesirli bir metoddur. Özellikle Halvetiyye Tarikatına mensup sûfiler tarafından bu mertebelerin her biri için husûsî yöntemler ortaya konmuştur. Bu yöntemleri belirleyen husus sûfilerin insanı Allah'a ulaştıran ilahî isimleri bir derencelendirmeye tabi tutarak yedi ilahî ismi diğer ilahî isimlerin kaynağı olarak mütalaa etmeleridir. "Ümmühât-ı esmâ/ana isimler" olarak nitelenen "Lâilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahrhâr" isimleri sûfinin tasavvuf eğitimi esnasında tahalluk ve tahakkuk ettiği isimlerdir. Tasavvuf tarihinde öne çıkan kimi sûfiler kendi manevî tecrübeleri esnasında elde ettikleri keşfi bilgiler neticesi bu ilahî isimleri arttırmış yahut değiştirmişlerdir. Böyle bir tasarrufun sonucu olarak tarikatlar tesis edilmiş yahut var olan tarikatlar içinde yeni şubeler meydana gelmiştir (Ayntâbî: vr.23ab).

Salahaddin Abdullah Uşşâki (v.1197/1783) fûrû' isimlerin ihdas edilme sebebinin zamane sâliklerin sülûkun zorluklarına katlanamayarak sülûku terk etmelerinin önüne geçmek olduğunu belirtmektedir. (Uşşâki: vr. 37ab). Fûru'

olarak nitelenen ilahî isimler hem sūfinin bulunduğu mertebenin isminin mütalaa edilmesinde hem de bu mertebenin niteliklerinin elde edilmesinde sūfiye yardımcı olmaktadır. Sūfilerin ifadelerine göre tasavvuf eğitimi esnasında bazen sūfiler bulundukları mertebenin alâmetlerini ve eserlerini müşâhade kılsalar bile çeşitli sebepler dolayısı ile bu mertebenin isminin/zikrinin hakikatlerini idrak edemeyebilirler. Uşşâkî'ye göre bu kimseler şayet bulundukları nefis mertebesinin alâmetlerini ve eserlerini müşâhade kılmışlar ise bir üst mertebeye geçirilmeleri gereklidir. Ancak bu durumda sūfinin manevî yolculuğuna yardımcı olacak olan fûru' isimlerin sūfiye telkin edilmesi gerekmektedir. Sūfî tekmîl-i sülûk edinceye kadar yani kendisinin idrak etmesi gereken hakikatleri mütalaa edinceye kadar tasavvuf eğitimini mürşidi tarafından kesintisiz olarak bu fûruât isimlerin telkini ile sürdürecektir (Uşşâkî: vr.36a-37a).

Mutasavvıflar, nefsi ve mertebelerini şu şekilde tanımlamaktadır: Nefis lafzı bazen hem rûh hem de vücûdun tamamına şamil olur ki, o zaman nefis, insan demektir. Bazen de sadece rûhi manevî mânasına kullanılır. Fakat ekseriyetle, nefis denince şehvî duygular, bedenî ve zihnî arzular kastedilir. Zihin, bir takım duyu organları vasıtasıyla onları meydana getirip, kötü işler yaptırır. İnsanın manevî yönüne taalluk eden nefis ise, çok defa bir mertebeden diğer bir mertebeye intikal eder. Bunun en süflî derecesi nefsi emmâredir ki, sahibini, harama, kötülöklere sevk eder. Yûsuf Suresinde bu nefsin yaptığı korkunç tahrip ve tesirler Yûsuf (a.s) tarafından mütevazı bir surette beyan olunur (Bûsîrî: 1977, 26). Sufiler alışlagelen bir tasnifle nefis mertebelerini yedi kısıma ayırırlar.

3. Halvetilikte Nefs Mertebeleri

3.1. Nefs-i Emmâre: Emir ve yasaklara aldırmayan, bedenî hazlara meyilli, lezzet ve şehveti emreden, kalbi süflî yöne çeken kuvvet anlamındadır (Cürçânî: 243; Kadri: IV, 532). Emmâre nefsin sindiği bünye robot gibidir. İrade, muhakeme ve şuur felce uğramıştır. Mahsulü, hınç, kin, küçümseme, saldırma ve zulüm olan nefs-i emmârenin lüğatinde gözyaşı yoktur (Öztürk, 1973: 37). Nefsi emmârenin makamı dünyadır ve dünyadaki haller ise vefasızdır. Nefsin efendileri, rûh ve akıl, hemşehrileri, gördüğü haller ve keyfiyetlerdir. Binaenaleyh nefis dünya hallerini, rûh ve aklın ikaz ve tembihlerini sair insanlarda görüp hissettiği müessir hususları kendi mürşidine beyan etmeli ve içerisinde olanı tamamen açıklamalıdır (Âbidin Paşa: 1324/1906, I, 117). Bu nefis, bedeni ve hayvani arzuları kamçılayan, zevk ve şehvet peşinde koşturan, insana kötölük yapmasını emreden ve adeta zorlayan nefistir. Bütün kötölük ve çirkinliklerin kaynağıdır. Bu nefsin rengi mavidir ve ıslahı için yüz bin kere “La ilahe illallah” zikri tekrarlanmalıdır (Gümüşhanevî: 369, 428).

Sūfinin manevî dönüşümü olarak ifade edebileceğimiz etvâr-ı seb'a yöntemine göre sūfinin manevî tecrübeleri: Tasavvuf eğitimi açısından manevî tecrübeler sūfinin halleri, vâridleri, müşâhade kıldığı nurlar ve renkler, görmüş olduğu rüyalar

(Yıldırım ve Qasem, 2016: 26-62.) keşif, kerâmet, cezbe ve sûfinin karşılaştığı diğer manalardır. Sûfî tasavvuf eğitiminin her merhalesinde birbiri ile bağlantılı ancak biri diğerine benzemeyen manevî tecrübeler yaşayacaktır. Bu manevî tecrübelerin genel yapısı sûfinin kastı ve yönelme isteği olmaksızın ansızın kalbine hücum ederek onu tahakkümü altına almasıdır. Sûfî tasavvuf eğitiminin ilk mertebesinde son mertebesine kadar kesintisiz olarak bu manaların tesiri altında bulunacaktır. Sûfinin manevî tecrübeleri onun hangi mertebede bulunduğuun alametlerini taşımaktadır (Usta, 2015: 231).

Sûfî kötülüğü emreden nefis makamında bulunmakla birlikte bu mertebede Hakk'ı talep ettiği cihetten daima bir mücadele içinde bulunmaktadır. Netice itibarıyla sûfinin bu manevî cihadı sebebiyle ruh nefse hâkim ve gâlip olur, nefis mağlup ve mahkûm olur. Ruh ve nefis vahdet bulur. Böylece ruh nefse muradınca tasarruf eder. Onu kendi hükmüne alır ve nefsin hükmünden kurtulur. Bu esnada sûfinin iç dünyasında sûfiler tarafından manevî doğum olarak nitelenen bir iç aydınlanması meydana gelir (Uşşâkî: 48b-49a; Usta, 2015:233).

Sâlik bu mertebede nefsin kötü sıfatlarını hayvanlar şeklinde görür. Bu hayvanların kötü sıfatları sâlikin kötü ahlakı olarak yorumlanır. Şayet rüyada gördüğü hayvan sâlike gâlip geliyorsa nefs-i emmârenin kuvvetine ve tâlibin üzerindeki tesirine işarettir. Sâlik hayvanın üzerine gâlip ise nefsin mağlup olduğuna işarettir. Ancak bu işaret yanında bir üst mertebeye geçmek için sâlikin nefsin arzularını büsbütün fenâ kılması ve kötü sıfatlarını iyi sıfatlara tebdil etmesi beklenmelidir (Hüdâyî: 2a; Usta, 2015: 269).

Sâlik nefesine ilişen her kötü ahlakı bir suret ile görür (Uşşâkî, 48b). Yırtıcı kuşlar, vahşi hayvanlar, fil, hınzır, köpek, yılan, akrep, fare, merkep, tilki, kurt, aslan ve sair tüm hayvanât bu mertebede nefis ve nefsin sıfatları olarak tabir edilir (Karamânî/ Cemâl Halife: 23b; Çelebi Halife: 47a-52a, 48a; Usta, 2015: 266).

Rüyada akrep görmek, azap, başkasına haksız yere eziyet etmek, düşmanlık ve soğukluktur (Ramazan: 29a; Edirnevî, 1314: 28). Aslan, zulüm, tekebbür ve kibirdir (Edirnevî: 28; Sofyavî: 56a; Aksarayî/Çelebi Halife: 48a; Marmaravî: 35b-36a). At, sûfinin iç dünyasıdır. Boğa, çok yemek ve içmektir. Ayı, öfke ve kendini beğenmedir. Çekirge, havâtır-ı şeytaniye ve bozuk fikirlerdir. Deve, kin ve hasettir. Eşek arısı, faydasız iş tutmak, havâtır-ı şeytaniye ve bozuk fikirlerdir. Eşek, şehvet çokluğu, yemeğe ve cinselliğe düşkünlük ve Allah yolunda tembelliktir. Eti yenilen hayvan, nefsin mubah olan işlere yönelmesidir. İnek, çok yemekdir. Fare, halktan gizli ancak Hakk'a malum olan meşru olmayan şeye mübaşeret sıfatıdır. Fil, kendini beğenmedir/ucub. Hınzır/Domuz, haram, dünya sevgisi, cinsel arzu ve ehlullahtan gâfil olmaktır. Kaplan, zulüm, tekebbür ve gazaptır. Karınca, hırsıdır. Keçi, havâtır-ı şeytaniye ve bozuk fikirlerdir. Yılan, çıyan ve akrep, nifak, düşmanlık ve soğukluktur. Kedi, nifaktır. Köpek, öfke, cimrilik ve kendini beğenmedir. Kurt, hasettir. Maymun,

gammazlık ve gıybettir (Hüdâyî: 1b-2a; Abdülgaffâr: 29a; Edirnevi: 28; Sofyavî: 56a; Marmaravî: 35b-36a; Usta, 2015: 271).

Katır, dünya sevgisi, yalan, cinsel arzu ve haram yemektir. Koyun, çok yemektir. Susıgırı yahut Karasıgırı, çok yemek ve içmektir. Yarasa, inat ve Hakk'ı örtmek ve Hakk'ı görmemektir. Serçe, şekâvettir/kötülük. Tavşan, gaflettir. Tilki, tezdîr (kötü söz, yalan) ve hiledir. Yırtıcı hayvanlar, zulüm ve kibirdir (Edirnevi: 28; Sofyavî: 56a; Çelebi Halife: 48a; Marmaravî: 35b-36a).

Cemâdât: Sâlikin rüyasında yere ait unsurlar görmesi nefsin sıfatlarına, göğe ait unsurlar görmesi de sâlikin manevî yolculuğuna ve berzah âlemine işaret etmektedir. Ağaç, yabancı ağaçlar ve orman, Allah rızasına muhalif olan tasarrufların kalpte yerleşmesidir. Ağaçların ve ormanların yanıp kül olduğunun görülmesi kötü sıfatların ve tasarrufların fenâ kılındığına işarettir. Ay, gökyüzü (bulutsuz ve açık) ve yıldız, makâm-ı sadra işarettir. Güzel ahlaktan teslim, tefvîz, tevekkül, kanaat ve fenây-ı ef'âle müteallik eserlerdir. Bir şeyi iki hal yahut surette görmek, berzâhî tavra işarettir. Bulanık sular ve benzeri, dar sokaklar, esrar ve içki, nefs-i emmârenin sıfatıdır. Kap kaçak, berzah âlemine işarettir. İyi ve güzel yiyeceklerin yanında boş kaplar görmesi de sâlikin böyle bir ara tavırda bulunduğuna işarettir. Meyhane yahut bozahâne, vaktini kötü fikir ile geçirmektir. Mezbele ve tuvalet, nefsin dünyaya olan meylidir. Uçurum, nefs-i emmârenin sıfatıdır. Kireç, ilk tavrın fenasına, ilk ve ikinci tavrı arasındaki berzaha işarettir. Taş, nefs-i emmârenin alâmetidir (Hüdâyî: 2b; Marmaravî: 35b; Abdülgaffâr: 29a; Sofyavî: 57a).

Her mertebede bulunan nefsin yedişer sıfatı vardır. Nefs-i emmârenin yedi sıfatı şöyledir: 1. Cimrilik, 2. Hırs, 3. Cehalet, 4. Kibir, 5. Şehvet, 6. Haset, 7. Gazap. Kötü ahlakın kaynağı, şeytanın ordusu ve nefsin avânesi olarak isimlendirilen bu sıfatlardan her biri bir yaramaz hayvanın sıfatına uygundur. Bu açıdan bu sıfatlar hayvanî sıfatlar olarak nitelendirilmektedir (Sünbül Sinan: 23b; İbrahim: 40ab; Ünsî: 7b; Halvetî: 90b).

3.2. Nefsi Levvâme Gaflet uykusundan kalbin nuru ile aydınlandığı nisbette nurlanan, Allah Teâlâ'nın emirlerine bazen uyan bazen uymayan, işlediği günahlar sebebiyle üzüldü, kendini kınayan ve azarlayan nefistir. (Cürcânî: 243; Kâşânî, 1992: 115; Hafenî, 1987: 257). Bu nefse sahip olan kişi hak yola girmiştir. Fakat beşeriyet icabı bazen hata işleyince kendi nefsinin kınar, tenkit eder. Nefsin bu derecesi muteberdir. Hatta Cenâb-ı Hak bu nefis üzerine Kur'ân-ı Kerim'de yemin etmiştir. "Kendini levmeden nefsi şahit tutarım" (Kıyamet, 75/2). (Büsîrî: 25; sad. Harman: 26-27). Bu nefis, yaptığı kötülüklerden dolayı kendisini cezalandıran/kınayan, gafletten uyanan, yaptığı kötülüklerin farkına varan ve kalpten gelen nurlarla aydınlanan nefistir. Bu nefsin sahibi, ilahi nurlar ile şeytani duygular arasında kalır. Bir yandan istek ve arzularına kapılıp şeytana uyar ve kötülük yapar. Diğer yandan yaptığı kötülüğün dolayı pişman olur ve Yüce Allah'tan günahının affedilmesi için

yakarıŖta bulunur. Bu nefsin rengi sarıdır. Bu nefsin daha iyi bir duruma gelebilmesi için yüz bin kere “Allah” (c.c) isminin zikredilmesi gerekir (Gümüşhanevî: 369, 428).

Etvâr-ı seb’a müellifleri tasavvuf eğitiminin ikinci mertebesi olan kalp makamının ayırt edici manevî halinin cezbe olduğunu söylemişlerdir. Cezbe “Hakk’ın kulu kendine çekmesi ve aniden yüce huzuruna yükseltmesi” olarak tarif edilmiştir. Bir diğerk tarifi ise şöyledir: “Cezbe, külfet ve çalışmaya girmeksizin Hakk’a giden menzilleri geçmesi ve yakınlığa ermesi için gerekli olan her şeyin Hakk’ın inayeti ile kula verilmesidir.” Tasavvuf eğitimi esnasında bazı güzel davranışları sebebiyle Yüce Allah sâlik kendine yaklaştırmakta ve onu hususî bazı manevî makamlara erdirmektedir. Bunun alâmeti sâlikin çalışma ve gayreti olmaksızın kendinden geçerek vecd ve istiğrak haline girmesidir (Kaşânî: 65; Usta, 2015:238).

Etvâr-ı Seb’a müelliflerine göre sâlikin mücadele ve rıza ile bu merhaleden kurtulması gereken yedi kötü sıfatı bulunmaktadır. Bunlar 1. Levh/kınama, 2. Heves, 3. Mekk/hile, 4. Ucb/kendini beğenme, 5. İşret, 6. Temennî, 7. Kahır sıfatlarıdır. (Akhisârî: 19b; Sofyavî: 59b; Ünsî: 8a; Uşşâkî: 31a).

3.3. Nefsi Mülhime Hayır ve şerri idrak edebilme melekesine sahip olan ve şehevî arzularına karşı direnen, sabır, tahammül ve benzeri yüce sıfatların yanı sıra sahibi keşif ve ilhama mazhar olmaya başlayan nefistir. (Hafenî: 257; Bûsirî: 25; a.g.e., sad. Harman: 27). Bu nefsin rengi kırmızıdır. Bu nefis için de doksan bin kere “Hu” zıkr-i celilinin okunması gerekir (Gümüşhanevî: 428).

Tasavvuf eğitimi esnasında sâlik manevî bilgileri keşf yoluyla tahsil etmektedir. Keşf kul ile gayba ait hususlar arasındaki perdenin kalkması olarak tarif edilmiştir. (Kuşeyrî: 75-76). İbnü’l-Arabî keşifleri aklı, kalbî, sırrî, ruhî ve hafî olmak üzere beş kategoriye ayırmıştır. Akli keşif/nazarî keşif akledilen şeyler üzerindeki perdelerin kalkmasıdır. Böylece mümkün varlıkların sırları ortaya çıkar. Kalbî keşif müşâhadeye has nurların görölmesidir. Sırrî keşif yaratılanların sırlarının ve yaratılış hikmetlerinin ortaya çıkmasıdır ki bu ilham olarak isimlendirilir. Ruhî keşif zaman ve mekân kaydından kurtularak cennet, cehennem ve meleklerin görölmesidir. Hafî keşif ise Hakk’ın cemâl ve celâl sıfatlarının tecellilerinin görölmesidir. Bu tür keşfe sıfatı keşif de denilmiştir. Hakk’ın ilim sıfatıyla tecellisi dini bilgilerin ortaya çıkmasına, kelam sıfatı ile tecellisi Hakk’ın kelam ve hitabının duyulmasına, görme sıfatı ile tecelli ise temaşa ve müşâhade halinin ortaya çıkmasına sebeptir. Hakk’ın celâlî sıfatları sâlikin fenâyı tahsil etmesine Hakk’ın cemâlî sıfatları ise şevk ve beka halinin tahsiline neden olmaktadır (Uludağ: XXV, 315-316; Usta, 2015: 244).

Sufiler bu mertebede sâlikin yedi güzel ahlakı tahsil etmesi gerektiğini belirtmişlerdir: 1. İlim, 2. Tevazu, 3. Tahammül, 4. Sehâvet/cömertlik, 5. İstikamet/doğruluk, 5. Kanaat, 7. Sabır. (Hamza: 84b; Marmaravî: 37a; Sofyavî: 62b; Akhisârî: 20a; Karamanî: 24b; Ünsî: 8ab; Tokadî: 11b).

3.4. Nefsi Mutmainne: Kalp nuru ile nurlanması tamamlanmış, (Cürcânî: 243) kötü huyları tamamen terk edip, güzel ahlâk ile muttasıf, ahiret ve rûhaniyetten asla şüphesi olmayan bu nefis sahibi tam bir kalp huzuruyla mesut olur (Bûsirî: 24-25; a.g.e., sad. Harman: 27). Bu nefis sahipleri, gafletten azat olmuş, âlim, âmil ve fâzıl insanlardır. (Safer Baba: 215). Nefis, mutmainne makamına ulaşınca akıl ve rûha tamamen boyun eğer ve bencillik şaibesinden kurtulmuş olur. Kâmil akıl, nefsin, nefsi mutmainne olduğunu görünce arzusu hilafına iş görmeyip ona mutabık surette icraatta bulunur (Âbidin Paşa: IV, 157, V, 13). Arınan ve huzura kavuşan bu nefis, kötülük ve çirkinliklerden uzaklaşmış ve ilahi huzura yücelmiştir. Kalpten gelen ilahi nurlar bu nefsi ıslah etmiş ve güzel ahlaklarla süslemiştir. Bu nefse sahip olanlar, aşağılık şeylerle meşgul olmazlar. Onların gayeleri din ve dünya işlerini düzeltmektir. Halk içinde olsalar bile onların kalpleri daima Hakla beraberdir. Bu nefsin rengi beyazdır. Bu nefis için de yetmiş bin kere “Hayy” zikr-i celilinin okunması gerekir (Gümüşhanevî: 369, 428).

Tasavvuf eğitimi açısından nefsin bu mertebesinde görülen nurun anlamı sûfinin anâsırın ve beşeriyetin yani hissi âlemin etkilerinden bütünüyle kurtulması neticesi Hz. Peygamber’in (s.a.v) herşeye sirayet eden nurunu yani “Nur-i Muhammediyeyi” tüm eşyada müşahade kılmasıdır. Bu nur sûfinin ulaştığı marifettir. Bu marifet renk ve ışık şeklinde misali bir tarzda sûfi tarafından görülmektedir. Zira sûfi ilahî sırları marifet ile keşf eder. Beyaz nur ise bunun sûreti olmuştur. Sâlikin bu mertebede Hz. Peygamber’in (s.a.v) ruhaniyeti ile şeref bulması ve diğer peygamberlerin ruhaniyetleri ile sohbet etmesi de ulaşılan bu marifet ile yani görülen bu nur ile gerçekleşecektir. Sûfilerin Hızır (a.s) ile görüşmelerini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Belirtildiğine göre Şeyh Seyfullah Nizamoğlu (v.1010/1601) tasavvuf eğitimi esnasında mürşidi Şeyh Ümmî Sinan’ın (v.976/1568) Hızır (a.s) ile görüşüp konuştuğuna şahitlik etmiştir. Bu merhaleye ulaşan sâliklerin benzer tecrübeler yaşamaları da söz konusu olabilmektedir (Uşşâkî: 53a).

Etvâr-ı seb’a müellifleri dördüncü tavırdaki nefis-i mutmainne mertebesinde tahsil edilmesi gereken güzel ahlak kâideleri şunlardır: 1. Cûd, 2. Tevekkül, 3. Gam, 4. Tezellül, 5. İbadet, 6. Şükür, 7. Zühd. (Akhisârî: 21b; Akşemseddin: 84b; Fuâdî: 20a, 67b; Usta, 2015: 312).

3.5. Nefsi Râziye: Razi ve hoşnut olan nefis demektir. (Cebecioglu: 1997, 549). Bu makamda sâlikte beşerî sıfatlar yok olup, bekâ’ya istidat kazanmaya başlar, (Türer: 138) güzel ahlâk ve hakkıyla ibâdet etmekle beraber Cenâbı Hakk’ın bütün emir ve tecellilerinden razı olur. Nefsin mutmainne ve râziye olduğunu akıl görünce riyâzât ve sair cihetler ile nefse ettiği cefaları unutturmak üzere, pişmanlığını izhar eder. Bilir ki, nefis, mutmainne ve râziye olduktan sonra bi-iznillahi Teâlâ bir daha doğru olmayan yola geri dönmez. (Âbidin Paşa: IV, 171). Bu nefsin rengi yeşildir. Bu nefis için de doksan bin kere “Kayyum” zikr-i celilinin okunması gerekir (Gümüşhanevî:

428). Bu mertebede sûfî mukarrabîn zümresinin nitelikleri ile vasıflanacaktır. Sûfî bu niteliklerin etkisi ve tesiri ile mest u hayrân olarak kendine ait idrakini kaybedecektir. Bu idrak kaybı ile birlikte sûfî kendi varlığını müşâhede kılamayacaktır. Sûfinin Hakk Teâlâ'nın sıfatlarındaki bulunuşu olarak kabul edilen bu durum sûfinin Hakk'ın boyası ile boyanması olarak da ifade edilmiştir. Bâli Efendî Sofyavî (v.960/1553) sûfinin bu mertebede Hakk'ın sıfatlarında fenâ bulma hali akabinde Hakk'ın zâtında da fenâ bulacağını belirtmektedir. (Akhisârî: 22b-23a; Sofyavî: 66b; Usta, 2015: 261).

Tasavvuf eğitiminin beşinci tavrında yani sırru's-sır mertebesinde fenâ kılma halini tecrübe eden sûfinin manevî yolculuğunu kolaylaştıracak yedi ahlak kaidesini tahsil etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu ahlaki kaideler şunlardır: 1. Zikir, 2. İhlas, 3. Verâ, 4. Rızâ, 5. Riyâzet, 6. Kerâmet, 7. Vefâ. (Akhisârî: 22ab; Akşemseddin: 84b; Hasan Ünsî: 8b-9a; Fuâdî: 19b-20a, 76b; Sünbül Sinan: 24a).

3.6. Nefsi Marziyye: Kendisinden razı ve hoşnut olunan nefis anlamına gelir (Cebecioğlu: 47) Bu mertebede sâlik Allah'tan razı olduğu gibi Allah da ondan razıdır. Bu makamda efâl, esmâ ve Hakk'a ait tecellilere nail olunur. (Türer: 138). Bu nefsin rengi siyahtır. Bu nefis için de yetmiş beş bin kere "Rahman" zikir-i celilinin okunması gerekir (Gümüştanevî: 428).

Tasavvuf eğitiminin bu mertebesi esnasında sûfî ile Rabbi arasında husûsî bir yakınlık meydana gelecektir. Sûfî Rabbisine yaklaştıkça onun galebesi altında kalacaktır. Bu ise sûfinin kendisini ve tüm gayr ve sivâ olarak isimlendirilen mevcûdâtı yok olarak bilmesine sebep olacaktır. Sûfinin bu mertebede tecrübe edeceği en önemli manevî hal Hakk'ın sıfatlarından ve fiillerinden başkasını müşâhede kılamama halidir. (Akhisârî: 24ab). Böyle bir manevî tecrübe sûfinin tüm eşyanın Hakk'ın mazharları olduğu idraki içinde bulunduğunu göstermektedir. Sûfinin tecrübe edeceği bir diğer manevî hal ise kendisine hikmet pınarlarının feth olmasıdır (Sofyavî: 70a; Çelebî Halîfe: 44b; Usta, 2015: 264).

Tasavvuf eğitiminin altıncı tavrı olan nefis-i marziyye mertebesinde beka hâlini tecrübe eden sûfinin yedi ahlaki vafâya sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Tahsil edilmesi gereken yedi güzel ahlak kâidesi şunlardır: 1. Tahalluk, 2. Terk, 3. Lütuf, 4. Tefekkür, 5. Takarrub, 6. Safâ, 7. Likâ. (Ünsî: 9ab; Akhisârî: 23b; Sofyavî: 68a; Tokâdî: 11b; Gülşenî: 6b-7a; Uşşâkî: 34b-36a; Marmaravî: 38a).

3.7. Nefsi Kâmile: Bu mertebede sâlik, olgunluk özelliklerini elde etmiş, irşâd makamına yükselmiş, adeta cisimleşmiş bir melek halini almıştır. Bu nefse, nefis-i kudsiyye, nefis-i sâfiyye, nefis-i sâliha ve nefis-i zekiyye de denilir (Türer: 138; Cebecioğlu: 47). Cenâbı Hak ile bu nefsi sâliha arasında derin bir takım sırlar bulunmaktadır (Bûsîrî: 25; *a.g.e.*, sad. Harman: 27). Bu nefsin belli bir rengi yoktur. Diğer altı rengin bütününe kendisinde dalgalar halinde bulundurur. Bu nefis için

de yüz bin kere “Rahîm” zıkr-i celilinin okunması gerekir. Bu nefis herkes için iyilik ister, kâfire iman, günahkâra tevbe arzular. Bu nefse sahip olan kimse artık halkı irşad etme görevini üstlenecektir. Bu dereceye erişen kimsenin nefsi artık ruhunun emrine verilmiştir (Gümüşhanevî: 428).

Tasavvuf eğitiminin nihayetinde sûfî âlem-i lâhutun müşâhedesine ulaşacaktır. Bu müşâhadenin âlâmetleri sûfinin bu mertebedeki manevî tecrübeleri olmaktadır. Bu âlâmetler şunlardır: Sâlik bazen cemâl bazen de celâl sıfatlarının ve bunların eserlerinin zuhûru altındadır. Cemâl sıfatlarının tecellisi sûfinin Allah ile olma huzuru ve itmi’nânı içerisinde bulunmasıdır. Celâl sıfatlarının tecellisi ise Hakk Teâlâ’ya doğru sûfinin manevî seyrine devam etmesidir. Hakk’ın cemâl ve celâl sıfatları birbirine zıt ama aynı zamanda birbirini tamamlayan bir şekilde eserlerini meydana getirecektir. Bu eserler âşıklık ile maşukluğun, zâhir ile bâtının ve vahdet ile kesretin bu mertebede sûfinin vücûdunda bulunmasıdır. Hakk Teâlâ’nın zâtî tecellisinin bir gereği olan cemâl ve celâl sıfatları böylelikle sâlik daimi bir tarzda istikamet üzere tutacaktır. Bu ise sûfinin doğru bir şekilde Allah’a yönelmesi ve diğer kulların da bu kimse vasıtası ile Allah’a yönelmeleri anlamına gelmektedir. İlhamlar, işaretler ve rubûbiyet sıfatlarının tecellileri ise daima sûfiye Hakk’a olan yönelişi esnasında refakat edecektir (Hüdâyî: 6a; Sofyavî: 71a; Karamanî: 26b; Akhisârî: 25a; Usta, 2015: 265).

Sûfî tasavvuf eğitiminin yedinci tavrında yani nihayetinde insan-ı kâmilin sıfatlarını elde etmiş olmaktadır. Bu sıfatlar sûfinin Hakk’ın zâtına mahsus tevhide ulaşması, ilahî sıfatlar ile vasıflanması, manevî lezzetleri tamamlaması yani ilahî tecellilerin nihayetine ulaşması ve Hakk’ın rızasına teslim olmasıdır (Ünsî: 11b; Tokâdî: 11b).

Etvâr-ı seb’a şu şekilde özetlenebilir: İlk Tavır/tavr-ı evvel, makam-ı sadr, nefis-i emmâre, sadr. İkinci Tavır/tavr-ı sâni, makam-ı kalp, nefis-i levvâme, kalp. Üçüncü Tavır/tavr-ı sâlis, makam-ı rûh, nefis-i mülhime, şeğaf. Dördüncü Tavır/tavr-ı râbî, makam-ı sır, nefis-i mutmainne, fuâd. Beşinci Tavır/tavr-ı hâmis, makam-ı sırru’s-sırr, nefis-i râziye, habbetü’l-kalb. Altıncı Tavır/tavr-ı sâdis, makam-ı hafî, nefis-i marziyye, süveydâ. Yedinci Tavır/tavr-ı sâbî, makam-ı ahfâ, nefis-i kâmile/sâfiye, rûh-i kudî, mühcetü’l-kalb (Usta, 2015: 109-110).

Peygamberlerin kademi üzerine olmak veya tasavvuf eğitiminde rol modeller ve manevî rehberler: Peygamberler sûfilerin Allah’a giden yolculuğunun rehberleri ve rol modelleri olarak kabul edilmişlerdir. Peygamberlerin öğretisi sûfiyi Allah Teâlâ’ya götüren yol ve yöntemler manzumesidir. Sûfiler tasavvuf eğitimini “bir peygamberin kademi üzere bulunmak” olarak tarif etmişlerdir. Kademi üzere olmak Hakk Teâlâ’ya giden yolda onunla aynileşmek anlamına gelmektedir. Yani sûfî kademi üzere olduğu peygamberin nitelikleri ile tahakkuk edecektir. Bu tahakkukun iki yönü vardır. İlki sûfinin ilim ve marifetini bu peygamber vasıtası ile almasıdır. İkinci yönü ise sûfinin

kademi üzere bulunduğu peygamberin manevî ve ahlakî sıfatlarını tahsil ederek bunları kendi hal ve tavırlarına yansıtmıştır (Uludağ: XXIV, 56).

Tasavvuf eğitiminin her bir merhalesinde sūfinin bir peygamberin kademi üzere bulunacağı belirtilmiştir. Tasavvuf eğitiminin yedi merhalesi için yedi peygamber tespit edilmiştir. Bu peygamberlerin tespitinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) miracı esas alınmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) miracı esnasında her gök tabakasında karşılaştığı peygamberin niteliklerini sūfinin manevî yükselişi esnasında tecrübe ettiği ve sahip olduğu manevî niteliklerin sembolü olmuştur. Bu sebeple tasavvuf eğitiminin birinci mertebesi Hz. Âdem'in tevbesinden hareketle Âdemî tavır, ikinci mertebesi sūfilerin ifadelerine göre bu tavır rûhânî kuvvetler ile nefsânî kuvvetler arasında bulunan bir ara tavidir. Hz. Nuh ve kavmi arasındaki irtibattan hareketle Nühî tavır, üçüncü mertebesi bütün yaratıkların Hz. Yahya katında bir olmasından hareketle Yahyavî tavır, dördüncü mertebesi Hz. Peygamberin dördüncü semada Hz. İdris ile karşılaşması ve sufinin ruhanileşmesinden hareketle İdrisî tavır, beşinci mertebesi Hz. İsa'nın dünyadan uzaklaşarak Allah Teâlâ'da fanî olması keşif ve irfanının berrak olmasından hareketle İsevi tavır, altıncı mertebesi Allah Teâlâ'nın Kelim ve Alim isimlerinin tecellilerine mazhar olmasından hareketle Musevî tavır ve tasavvuf eğitiminin nihyeti Hz. Peygamber (s.a.v)'in İsm-i Azam'ın mazharı olması ve asıl insan-ı kâmil olarak nitelendirilmesinden hareketle Muhammedî tavır olarak isimlendirilmiştir (Sofyavî: 59a-71a; Usta, 2015: 90).

Gümüshanevî, *Camîu'l-Usul* isimli eserinde Bayezid-i Bistami'nin şöyle dediğini aktarır: Bir müridin Allah Teâlâ'ya varma yolu kendi nefsinden geçer. Müridin tarikat yolculuğu nefsini yenmesiyle sona erer. Nefsini yenme zaferlerin en büyüğüdür. Nefislerinizin arzularına karşı çıkın ki, gayenize ulaşabilirsiniz (Gümüshanevî: 424).

Nefse hükmetmesini bilen cihana hâkim olacaktır. Nefsine hükmetmek, ihtirasını ve sevgisini rûhunun mihveri yapmaktır. Küçük menfaatlerini, huzur ve saadetini, korkusunu, ümidini, gurur ve kibrini ayaklar altına almaktır. Nefsine hükmeden, maddeye ve cemiyete köle olmaktan kurtulacak, düşkünlük bentlerini yıkan bir rûh, sel olup taşacak, yatağını kendi belirleyecek, akacağı yeri bulacak ve mutlaka zafere ulaşacaktır. (Ülken: 1971, 69-70). Çünkü en büyük esaret, kendi hayvânî ihtiras ve şehvetlerinin kulu ve kölesi olmaktır (Ayverdi, 1976: 337) Nefis, süflî âlemin âşığı, şerrin kaynağı, rûhu Rabbine ulaşmaktan alıkoyan, hevânın etkisiyle hareket eden negatif bir unsurdur. Nefsin ıslah ve terbiyesi tarikat eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Mutasavvıflar, nefse muhalefetin en büyük ibâdet olduğu hususunda hemfikirdirler. Sufiler nefsin mertebelerinin ve her bir mertebede sahip olunan özelliklerin daha kolay anlaşılması için konuyu bir şema ile izah etmeye çalışmışlardır (Harîrî-zâde: I, vr.344b).

Sûfiler nefsi çeşitli istiarelerle anlatmışlar, mesela bazen saldırgan köpeğe, kurnaz tilkiye, pisboğaz domuza, iğrenç fareye, korkunç yılan ve ejderhaya, bazen

Firavun ve Nemruda, bazen puta, zindana, cehenneme, bazen hak hukuk bilmeyen hırsıza, bazen cadiya ve bazen de insanı baştan çıkaran kadına benzetmişlerdir. Mutasavvıfların çoğuna göre bir bedende sadece bir tek nefis bulunur. Kötülüğü emretme/emmare, kötülüğü kınama/levvame, itminana erme/mutmainne, razı olma/raziye, razı olunma/marziyye ve kurtuluşa erme/kâmile gibi hususlar bu tek olan nefsin sıfatlarıdır (Kuşeyri: 269; Hucvirî: 244-245; Mevlana: I, 135, 368; II, 20, 60, 81; III, 207, 261, 331; Uludağ: XXXII, 528).

4. Sonuç

Bu çalışmada daha çok manevî terbiye sistemi ile ele aldığımız Halvetiyye tarikatı Türk insanına en fazla etki eden tarikatlardan biri, belki de en önemlisidir. Bu tarikat, her sınıf ve zümreden insana hitabeden ve müntesipleri arasında her meslekten insanları görmenin mümkün olduğu bir gönül ocağıdır. Ancak, söz konusu Halvetilik olunca diğer tarikatlardan farklı olarak, hemen her kesimden insanı barındırması ve tasavvuf tarihinde birçok kollara ayrılmasından dolayı “tarikat fabrikası” olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı Padişahlarının yarıdan fazlasının bu tarikata mensub olduğu bilinen Halvetilik, tekke sayısı bakımından diğer tarikatlardan hemen her zaman fazladır ve çok çabuk bir şekilde alt şubelere ayrılabilme özelliği ile dikkat çekmektedir.

Söz konusu tarikat, tasavvuf tarihi açısından olduğu kadar Türk tarihi ve kültürü açısından da hemen hemen birinci sırayı alabilecek bir tarikattır. İslam kültür tarihinde, Türklük rengi ağır basan ve kırka yakın şubesi bulunan Halvetiye tasavvuf okulu, tamamıyla sünnî karakterlidir. Bu yönü ile şia kökenli faaliyetlerin önlenmesinde tarihî bir misyona sahiptir (Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9983.pdf> Erişim tarihi: 02.12.2017).

Toplumsal yöne etkin olan tarikat, “Nefsini bilen Rabbini (c.c) bilir” hakikatinden hareketle bireysel, derunî bir eğitim sistemi olan nefis terbiyesinde de önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Bunun için de öncelikle etvâr-ı seba veya nefsin mertebeleri dediğimiz insanın manevî anatomisini tespit ederek işe başlamışlardır. Buradaki asıl amaç, tasavvufî terbiyeden geçerek nefsin ıslahı, ruhun saflaştırılması ve kalbin selim bir kalp haline getirilmesi ile yaratılış gayemiz olan kâmil insanı elde etmektir. Tasavvufta nefsin ve ruhun eğitimi, Peygamber (s.a.v) Efendimiz’in: “Beni Rabbim (c.c) terbiye etti. Terbiyemi en güzel şekilde yaptı” (Münavî, Feyzü’l-Kadir, I, 224). hadis-i şerifinde ifade edilen gerçeğin hayata geçirilmesi amelîyesidir. Yaygın eğitim kategorisinde değerlendirilen bu eğitim sistemi asırlar boyu süregelmiş, topluma ılık tutmuştur. İşin içine sosyal hizmet mefhumunu da katan sûfî dervişler Anadolu’dan Balkanlar’a Osmanlı coğrafyasındaki her inanç, mezhep ve meşrepten insanın gönül dünyasında taht kurmuşlardır. Çalışmamızı somut bir örnekle bitirelim. Bu hizmet halkasının en mühim şahsiyetlerinden biri Kastamonu merkezli faaliyet gösteren

Şeyh Şa'bân-ı Velî Hazretleri (v. 976/1568-69)'dir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273), Hacı Bektaş-ı Velî (669/1271), Hacı Bayram-ı Velî (v. 833/1429) ile birlikte Anadolu'nun dört büyük manevî direğinden/evtâd-ı erbaa biri olarak kabul edilir.

Sonnotlar

1.Evtâd Kur'ânî bir kavramdır. Nebe sûresinin *Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı?* (78.Nebe:6-7). âyet-i kerîmelerinden ilham alınarak tasavvuf literatürüne kazandırılmıştır. (Bkz., Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", TDV, XXXV, ss. 81-82.

Kaynakça

- Abdülgaflar b. Ramazan. *Etvâr-ı Seb'a Risâlesi*. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Ef., nr. 2478/2, vr. 28a-33a.
- Abdülhakim Arvasî. (1341/1922). *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*. İstanbul.
- Abdülkâdir Geylânî. (1973). *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî*. Mısır.
- Abdülmü'min el-Hafenî. (1987). *Mu'cemu Mustalâhâtî's-Sûfiyye*, Beyrut.
- Abdürrezzâk b. Ahmed Kâşânî. (1992). *Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfiyye*. Kahire.
- Âbidin Paşa. *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*. (1324/1906). IVI, İstanbul.
- Ahmed Müsellem, Ebû'l-Vefâ Edirnevî. (1314). *Şerh-i Kaside-i Şumûu'l-lâmî fi Beyân-ı Etvâr-ı Seb'a*. İstanbul.
- Akşemseddin, Mehmed bin Hamza. *Ahvâlu's-Sülûk*. Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi, nr. 334.
- Alıcı, Mustafa, "İslam'ın Üç Boyutu: iman, İslam ve İhsan", https://www.academia.edu/7017922/Islam%C4%B1n_%C3%BC%C3%A7_boyutu_Three_Dimensions_of_Islam, (erişim: 29.11.2017)
- Annemarie, Schimmel. (2000). *Tasavvufun Boyutları*, Çev., Yaşar Keçeci, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Atay, Tayfun. (1996). *Batı'da Bir Nakşi Cemaati Şeyh Nazım Kırısî Örneği*. İstanbul.
- Atik, M. Kemâl. (1997). "Nefs", *İslami Kavramlar*, Ankara.
- Aynî, Mehmed Ali. (1930). "Nefs Kelimesinin Mânaları", *Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 14, 48-52.
- Ayntâbî, Muhammed Emin b. Muhammed Esad. *Ezvakü'l-Hâlidî ve Etvarü'n-Nakşibendî*. Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 778.
- Ayverdi, Sâmîha. (1976). *Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Davamız*. İstanbul.
- Azîz Mahmud Hüdâyî. *Risâle der Beyân-ı Etvâr-ı Seb'a*. Süleymaniye Ktp., H. Şemsi Güneren, nr. 61-12, vr. 101b-103b.
- Bâlî Efendi, Sofyavî. *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*. Süleymaniye Ktp., Uşşaki Tekkesi, nr. 258/2, vr. 45b-78a.

- Bilgili, İsmail. (2016). “Hoca Ahmed Yesevî’nin “Divan-ı Hikmet” Adlı Eserine Fikhî Açıdan Bakış”, II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, Ankara.
- . (2016). “Hoca Ahmed Yesevî’nin Hikmetleri Bağlamında Zâhir-Bâtın Fıkhi, Şeriât-Tarikat Bütünlüğü”, II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, Saraybosna.
- . (2017). *Konyalı Şeyhzâde Ahmet Ziya Efendi, Hayatı, Şiirleri ve İcâzetleri*, 1. bs, Dizgi Ofset Matbaacılık, Konya
- . (2013). “Necâtü’l-Ğâfilin” Şerhi Şifâü’l-Mü’minin’e Farklı Bir Bakış”, I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu, Gümüşhane.
- Cebecioğlu, Ethem. (Ocak 1993). “Nefs”. *Bizim Dergah*, 57, 4043.
- . (Haziran 1994). “Nefs”. *İslam Dergisi*, 130, 54.
- . (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Cemâleddin Aksarayî (Çelebi Halife). *Risale fi’l-Etvar ve’l-Meratib*. Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 438/3, vr. 47a-52a.
- Cemâleddin İshak Karamânî (Cemâl Halife). *Risâle fi Etvârî’s-Sülûk*. Millî Ktp., Yazmalar, nr. 9007/13, vr. 123b-127a.
- Dodurgalı, Abdurrahman. (1998). “Nefs ve Eğitimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul.
- E. Bannerth. (1964-1966). “La Khalwatiyya en Egypt”, *MIDEO*, VIII, 1-75.
- E. E., Calverley. “Nefs”. *İslam Ansiklopedisi*, IX, 178-183.
- Ebu Abdullah, Haris b. Esed elMuhasibî. (1988). *Âdabu’n Nufûs*. Tah. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut.
- Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail el-Buhârî. (1414). *Sahîhi Buhârî*. IVI, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk.
- Ebû Abdurrahman, es-Sülemî. (1970). “Uyûbu’nNefsi ve Mudâvâtuhâ: Nefsin Kusurları ve Bunların Tedavisi”. Çev. Süleyman Ateş. *AÜİFD.*, c. XVI, Ankara 233-238.
- . (1981). *Sülemî’nin Risaleleri: Tasavvufun Ana İlkeleri*. Çev. Süleyman Ateş. Ankara.
- Ebû Abdullah, Muhammed b. Yezîd İbn Mâce. (Ty) *Sünen*. Daru İhyâi’t Turâsil Arabî, III, Basım yeri yok.
- Ebû Hâmid Muhammed. (ts). *Gazzâlî. İhyâu Ulûmi’d Dîn*. IV, Beyrut.
- Ebu Talib Mekki. (1995). *Kutu’l-Kulub*. Daru Sadır, Beyrut.
- Eşrefoğlu, Rûmî. (1996). *Müzekki’n-Nüfûs*. Haz. Abdullah Uçman. İstanbul.
- Feridüddin Attar. (1984). *Tezkiretü’l-Evliyâ*. Çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.

- Gümüşhanevî. (1979). *Camîu'l-Usul: Veliler ve Tarikatlarda Usul*. Çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yayınları.
- . (1298). *Kitabü'l-Arifin, (Mecmuatü'l-Ahzab'ın II. Cildinin kenarında)*. İstanbul.
- Gürer, Dilaver. (1999). *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1977). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*. İstanbul.
- Hasan Ünsî. *Etvâr-ı Seb'a*. İBB. Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 1508/02, vr. 7b-11a.
- Harîrî-zâde Muhammed Kemaleddin. *Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik fî Beyânî Selâsîlî't-Tarâik*, I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, No: 430432, I, vr.344b.
- Hüseyin b. Muhammed, Rağîb el-İsfahanî. (1986). *el-Müfredât fî Ğarîbî'l-Kur'ân*. İstanbul.
- Hüseyin Destgayb. (1998). *Nefsi Mutmainne*. Çev. Aziz ÇınarŞefik Onar, İstanbul.
- İbn Kayyim elCevziyye. (1993). *Kitabu'rRûh*. Çev. Şaban Haklı. İstanbul.
- İbn Meserre. (1999). *elMüntekâ Muttakilerin Yolu*. Çev. M. Necmettin Bardakçı. İstanbul.
- İmam Bûsîrî. (1977). *Kaside-i Bürde*. Tercüme ve Şerheden: Âbidin Paşa. *Tercüme ve Şerhi Kasîdei Bürde*. Sad. Ömer Faruk Harman. İstanbul.
- İsmail Hakkı Bursevî. (1291). *Silsile-i Celvetiyye*. İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası.
- Kadri, Hüseyin Kazım. (1943). *Türk Lügati Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatları* I-IV. İstanbul.
- Kemâleddin el-Harîrî. (1287). *Fethu'l-Esrâr Şerh-i Virdü's-Settâr*. Matba-i âmire.
- Kınalı-zâde Ali Efendi. (1248/1832). *Ahlâk-ı Alâî*. Mısır.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. (1978). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye. Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyrî Risalesi*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- La'li Fenâyi el-Gülşenî. *Etvâr-ı Seb'a*. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2089/2, vr. 4b-11b.
- Mehmed Emin Tokadî. *Etvâr-ı Makâmât-ı Hazret-i Ali*. İBB. Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 1160/04.
- Mehmed Nûrî, Şemseddin Nakşibend. (1284/1867). *Risâle-i Murâkabe (Miftâhü'l-Kulûb İçinde)*. İstanbul: Esad Efendi Matbaası.
- Mehmed Şâkir Halvetî. *Etvâr-ı Seb'a*. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar, nr. 59/6.
- Merter, Mustafa. (2013). *Nefs Psikolojisi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Muhammed A'la b. Ali, et-Tehânevî. (1862). *Kitabu Keşşâfî Istilâhâtî'l-Fünûn* I-II. Tashîh, Muhammed Vecîh-Abdülhak-Gulam Kadir. Kalkûta.
- Muhammed b. Mûkerrem. İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. I-XV, Beyrut.
- Muhammed Şucâî. (1999). *Makâlât-I Ne İdik Ne Olduk Ne Olabiliriz: Nefis Terbiyesinin Nazarî Esasları*. Çev. Ali Eren. İstanbul.
- Mustafa Karahisârî Ahterî. (1283/1867). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Sultânîyye.
- Mütercim Asım Efendi. (1305). *Kamus Tercümesi*. c. IIV, İstanbul.
- Niyâzî Mısırî. *Mevâidü'l-İrfan*. Çev. Süleyman Ateş. ts. İstanbul.
- Ömer Fuâdî. *Beyân-ı Etvâr-ı Seb'a*. İBB. Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Ktp., Belediye Yazmaları, nr. 981/05.
- . *Muslihu'n-Nefs*. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Ef., nr. 2287/3, vr. 11b-77b.
- Öztürk, Abdülvehhab (1995). *Ansiklopedik Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*, İstanbul.
- Öztürk, Yaşar Nuri. ((Mart 1973). "Tasavvuf Bâtınî Kuvvetler II", *Hareket*, Cilt: 8/87, 33-40.
- Safer Baba. (1998). *Tasavvuf Terimleri Istilâhâtı* Sofiyye fî Vatanı Asliyye, İstanbul.
- Salahaddin Abdullah el-Uşşâkî. *Mir'ât-ı Esmâ (On İki Sülûk İsimleri Şerhleri)*. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4595.
- Selvi, Dilaver. (1997). *Kur'ân ve Tasavvuf: Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, İstanbul: Şûle Yayınları.
- Seyyid Şerif Cürcânî. *Kitabü't-Târifât*. Basım yeri ve tarihi yok.
- Sünbül Efendi, Yusuf Sinan b. Ali. *Risaletü'l-Etvarî's-Seb'a*. İBB. Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 341/02, vr. 23b-24a.
- Şah Veliyyullah Dehlevî. (ts). *Hüccetullâh'l-Bâliğâ* I-II. (1994). Kahire.
- Şücaeddin İlyas b. İsa Akhisârî. *Risale-i Etvar-ı Seb'a*. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 820/3, vr. 19a-25a.
- Tatçı, Mustafa. (2010). "Şâbâniyye", *TDV*, XXXVIII, 211-215.
- Türer, Osman. (1995). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul.
- Uludağ, Süleyman. (1994). "Devrân", *TDV*, c. IX., 248-249.
- . (1997). "Halvetiyye", *TDV*, c. XV, 393-395.
- . (2008). "Ricâlü'l-Gayb", *TDV*, XXXV, ss. 81-82.
- . (2006). "Nefis", *TDV*, XXXII, 527, 527-529.
- . (1996). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.

- Usta, Muhiddin. (2015). "Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziyâ. (1971). *Aşk Ahlâkı*. Ankara.
- Yazıcı, Tahsin. (1956), "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, 87-113.
- Yazır, Muhammed Hamdi. (1979). *Hak Dinî Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul.
- Yıldırım, Birol ve Qasem Rafeq Hamood Naji. (2016). "Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi'nin Rüya Kavramı ve Rüya Yorumu Hakkındaki Görüşleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10, 26-62.
- Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî. *Etvâr-ı Seb'a*. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Ef., nr. 2688/5, vr. 59a-68b.